

25 чылдың август
1-де үнүп эгелээн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

№ 135
(18868)

2016 чылдың
ноябрь 22
вторник

Садар өртээ хостуг

<http://shyn.ru>

12+

Электроннуг почта:

shyntuva@mail.ru

shyntuva@yandex.ru

• Чаңгыс суур – чаңгыс бүдүрүлгө

ТӨЛЕВИЛЕЛДЕР-БИЛЕ АЖЫЛ — БУРУНГААР БАЗЫМ

Эрткен неделяның пятница, 18-дө хуннеринде Кызылдың «Сүбедей» спорт комплекзинге Чаңгыс суур – чаңгыс бүдүрүлгө деп делгелге-ярмарканы организаастап эрттиргени чүглө найылалдың эвес, а кожа суурларның ортакчыларына база таарымчалык болганы чугаажок. Чүгө дээрге удаада делгелге-ярмарканы «Сүбедей» спорт комплекзининг улуг делгем залына организаастаан кыштын соогунда ырак-узок жууннардан келген сайгарлыктарга-даа, садып алыкчыларга таарымчалык болган. Чылыг, ырык зал иштинде болгаш, келген идалаш чок шууштур делгеп салган барааннарны одурту көрүп кыштажып, сонуургаан хеп-сынын дип тургаш, аъш-чемнерин икетказын номчуп таныжып, дыгжылары-биле чугаалажып, мележип тургаш, садып ап, өөрүп тиргенин илередип, сеткили ханчоруп турган.

ханмас. Кызылдың «Тыва сүт», «Хлеб комбината» акционерлиг ниитилелдери биле «Туран» кызыгаарлаан харысалгалыг ниитилелге адааннаштыр Кызыл-

Арыгдан Ю.Лойгунуң, Межегейден Х. Монгуштуң, Дүргенден Ю. Сүгениң аратараачын ажил-агыйлары хлеб-булочка

(Уланчызы 2-ги арында).

Кажан? Каяа? Чүү?

Дүүн

ЧОННУ ХҮЛЭЭП АП ЭГЕЛЭЭН

Кызыл хоорай Хуралында «Чаңгыс демниг Россия» фракцияның кежигүннери хамаатыларны хүлээп алырын дүүн, ноябрь 21-де, Ленин кудумчузу, 43 адрессте, хоорай Хуралының хөй-ниити хүлээп алыр өрээлинде эгелээн. Бо ажил декабрь 1-ге чедир үргүлчүлээр.

АДАЛАР ХҮНҮНДЕ

Кызылдың «Енисей» Культура бажыңына Адалар хүнүнге тураскааткан «Мээң ачам эң-не, эң-не» деп мөөрей эрткен. Аңаа Алдан-Маадыр аттыг Национал музейниң чурукчузу Херел Ооржак «Эң тергийн ача» деп номинацияга тиилекчи болган.

Бөгүн

ЧУРААН ЧУРУКТАР МӨӨРЕЙИ

Тывага «Чаңгыс демниг Россия» партияның 15 чылдаанына тураскааткан «Бистер кады бис» деп байыр чедирген чуруктар мөөрейинге ажилдарны хүлээп алырын бо хуннерде уламчылап турар. Аңаа 18 хардан 25 хар чедир назылыг күзелдиг кижилер киржип болур. Чагылгарны otdelap@mail.ru электроннуг почта хааржаанче файлга кошкаш, чорудар.

Мөөрейни «Чаңгыс демниг Россия» партияның регионалдыг салбырынга декабрь 1-де түңнээр. Мөөрейниң киржикчилерининг ажилдарын делгеп көргүзөр болгаш тиилекчилерни шаңнап-мактаар. Оон аңгыда «Чаңгыс демниг Россияның Аныак гвардиязы» «Онлайн бадылаашкыннарның тиилекчизи» деп тускай шаңналды тыпсыр.

Даарта

ЧӨВҮЛӨЛ ХУРАЛ

Ноябрь 24-те 14 шакта Кызыл хоорай мэриязының бажыңына Төлээллекчилер хуралының 36-гы сессиязының шийтпирлеринге дүүштүр хоорайны тударының талазы-биле чөвүлөлдүн улуг хуралы болур.

СПАРТАКИАДА БОЛУР

Ноябрь 24-25 хуннеринде Кызылдың «Сүбедей» спорт комплекзинге Ак-Довурак, Кызыл хоорайның шилиндек командаларының аразына спорттун национал хевирлеринге спартакиада болур.

gov.tuva.ru,
tuvaonlin.ru-дан.

«ШЫН» — ЧОННУН СОЛУНУ

2017 чылдың бирги чартында «Шын» солунуң чагыдылгазы Тываның почта салбырларында болгаш «Тывапечать» КХН-ниң киоскилеринде бо нерде чоруп турар.

Ынчангаш «Шынны» үезинде чагыдып алырынче республиканың ырак-ык булуңнарында чурттап турар хүндүлүг чонувусту, бижикчилеривисти, чукуларывысты кыйгырдывыс!

Индекс	1 айда	3 айда	6 айда
11530 — хуу кижилерге	127,22	381,66	763,32
31730 — организацияларга	137,22	411,66	823,32

Хүндүлүг чонувус! «Шын» солуну үезинде чагыдып номчуңар!

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ БАШТЫҢЫНЫҢ ЧАРЛЫКТАРЫ

Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел
бижи-биле шаңнаарының дугайында

Россия биле Моолдун аразында дипломаттыг харылзааларны тургусканының 95 чылынга алдар болдуруп база улустар аразында тайбыңны, найыралды болгаш кады ажилдажылганы быжыглаар херекке улуг салышкыны дээш Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бижи-биле Моолдун

Завхан аймааның губернатору дээрги Даймаагийн Батсайханы, Моолдун Кобдо аймааның губернатору дээрги Дамдин Галсандондогту шаңнаар.

Тыва Республиканың
Баштыңы Ш. КАРА-ООЛ.
Кызыл хоорай
2016 чылдың ноябрь 16
№200

Д. Батсайханга «Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атты тыпсырының дугайында

Россия биле Моолдун аразында дипломаттыг харылзааларны тургусканының 95 чылынга алдар болдуруп база улустар аразында тайбыңны, найыралды болгаш кады ажилдажылганы быжыглаар херекке ачы-хавыязы, нацияларны болгаш улустарны найыралдаштырар талазы-биле үрөтүнелдиг ажил-чорудулгазы

дээш «Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атты Моолдун Увсанур аймааның губернатору дээрги Дайвийнямын Батсайханга тыпсыр.

Тыва Республиканың
Баштыңы Ш. КАРА-ООЛ.
Кызыл хоорай
2016 чылдың ноябрь 16
№201

Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бижи-биле шаңнаарының дугайында

Россия биле Моолдун аразында дипломаттыг харылзааларны тургусканының 95 чылынга алдар болдуруп база улустар аразында тайбыңны, найыралды болгаш кады ажилдажылганы быжыглаар херекке улуг салышкыны дээш Тыва Республиканың Баштыңының

Хүндүлел бижи-биле Моолдун Кызыл хоорайда чиңгине консулу дээрги Ганцэцэг Баасанжавты шаңнаар.

Тыва Республиканың
Баштыңы Ш. КАРА-ООЛ.
Кызыл хоорай
2016 чылдың ноябрь 17
№203

• Хереглекчилерниң эрге-ажыы САНИТАРЛЫГ БАЙДАЛЫ БАГАЙ

Россияның хереглекчилерниң эргелерин камгалап хайгаараар талазы-биле албанының (Роспотребнадзор) Тыва Республикада эргелели эрткен айда «Туранское» КХН-ниң санитарлыг негелделерни канчаар күүседип турарын хынап көргөн.

Ол хыналданың түңнели-даа шоолуг эвес болган: «Туранское» КХН-ниң санитарлыг байдалы багай, ханаларны адаандан үстүнге чедир чугайлап каапкан, ужуру болза, доктаамал аштап чуп турар кылдыр будуур турган, сүт хүлээп алыр болгаш дүжүрер черинде чаглак чок, ооң кыры дуглаттырмаан, сүт сордурар шлангының бажында дадарбас демирден кылган соруулу чок, сүт хүлээп алыр черинде хоолаларны аңгылай тускайлап будуваан.

Санитарлыг нормалар болгаш дүрүмнер (СанПиН) ёзугаар санитарлыг хүннер ээлчээ чок, а ол дээрге, аштаттынып, арыглаттынмай турганы-дыр, ол ышкаш ажилчыларның даштыкы хевин азар чер, хирлиг болгаш арыг хептер, ак халаттар база идик-хеп кургадыр өрээлдер чок болуп турар. Хол чуур чер арыглаашкын (дезинфекция) кылыр чүүлдер-биле хандырынмаан, душтаныр өрээл чок. Даштыкы арыглары черниң ишти аргажок хирлиг. Суг сордурар насозу үрелик болганындан, кудуктан эвээш суг кээп турар. Ажилчыларга көрдүнгөн тускай хеп оларның боттарының идик-

хевин бүрүнү-биле дуглавайн турар, олар баштарыга тускай бөрт безин кетпейн турганнар. Оларның эмчи хыналдазын эрткенин шынзыдып көргүскен медицина дептерлери база баштайгы дузаның аптекасы чок. Бидоннар чуган сугну чанында девискээрже үндүр чажып турарлар.

Бүдүрүлгениң девискээринде машина кээр черлерни бүрүнү-биле асфальт азы бетон-биле шып кагбаан, ажилдакчыларның аргыжар оруктары довурак бургуравас кылдыр кылдынмаан. Цех иштинче кирер черде идик аштаар демир сүвүрткүүш салдынмаан.

Ынчангаш Кызылдың хоорай суду «Туранское» КХН-ниң сүт болгаш сүттен продуктулар бүдүрер ажил-чорудулгазын 30 хонук иштинде соксадыр деп шиитпирни хүлээп алган. Шак мындыг хажыдышкыннар хереглекчилерниң кадыынга хора чедирип болур, халдавырлыг-даа, халдавыр чок-даа аарыглары тывылдырып болур, оон эртсе, массалыг хоранна-нышкынны тургузуп болурунун айылы бар.

Хереглекчи кижилер бүрүзү, садып алыкчылар кайы-даа бүдүрүлгениң үндүрүп кылып турары аш-чем продуктуларының шынарынга хамаарыштыр Россияның хереглекчилер эргелелин камгалап хайгаараар талазы-биле эргелелинге айтирыгны тургузуп, хомудалды кирип болур.

Бистиң корр.

ТӨЛЕВИЛЕЛДЕР-БИЛЕ АЖЫЛ – БУРУНГААР БАЗЫМ

Улуг-Хемден «Тыва ангора» цегиниң ажилдакчылары эттээн алгыларын көргүзүп тура.

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

кылыгларын, сүттен аш-чем аймаан, көдээ ажил-агый продуктуларын, Сукпак суурдан эттэ цегиле Тес-Хемниң О-Шынаадан М.Шокарның хууда бүдүрүлгезиниң эттен кылыглары чижилгени тургузуп, колбаса, тефтели, котлеталарны болгаш өске-даа эттен кылыгларны делгеп садып турарын чон магадап көргөн. Тываның үндэзин культура төвүнүн ус-шевер кыстарының даараан, аргаан национал хептеринге адааннаштыр Кызылдан аныяк дизайнер кыс Ю.Хирбээ бодунун холу-биле даараан хеп-сынын делгеп саткан. Сайгарлыкчы А.Өлчейниң хуу бүдүрүлгезиниң ювелир кылыгларын, Өвүрдэн А.Туматтың «Хээлер» деп мастерскаязынга кылган тыва хөгжүм херекселдерин, Бай-Тайга, Барыын-Хемчик кожууннарның ус-дарган шеверлериниң кылган ажилдарын көрүп болур. Улуг-Хемден Н.Кыргыз-Караның «Тыва ангора» цегиниң эттээн алгы-кежин, чүндөн аргаан аржыылдарын, свитерлерин, Тес-Хемниң Самгалдайда «Тыва кидис» бүдүрүлгезиниң кидистен кылган кудустарын, чонактарын, дыдып каан хой дүгүн килдеп садып турарын, узун дурту 2 метр 55 см, дооразы 2 метр өг шывы кидистерин делгелге-ярмарканың аалчылары үнелеп көргөн. Ылаңгыя Туранның сыын ажил-агыйының бүдүргөн продукция-

зын, «Норбу» бүдүрүлгезиниң саржаг, чигир, ааржылыг тыва далганын хоорайжылар, кожавыс Моолдан келген аалчылар сонуургап садып ап турганнар.

Дөрт чыл бурунгаар Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолдун эгелээшкини-биле «Чаңгыс суур – чаңгыс бүдүрүлгө» төлевилелди боттандырып эгелээн. Ооң киржикчилери – сагынгыр-тывынгыр сайгарлыкчы кижилер күрүнө деткимчези-биле хуу бүдүрүлгелерни, арат-фермер ажил-агыйларын, бүдүрүлгө кооперативтерин ажиткаш, чонун хереглеп барааннарын, аш-чем аймаан, көдээ ажил-агый продукцияларын бүдүрүп, чонга садып турар апарган. Ынчангаш кылып келген ажилының түңнели кылдыр чылдың-на Кызылга «Чаңгыс суур – чаңгыс бүдүрүлгө» деп делгелге-ярмарканы эрттирери чаңыл апарган. Бо делгелге-ярмарка беш дугаар болуп турар.

Шынап-ла, «Чаңгыс суур – чаңгыс бүдүрүлгө» деп губернатор төлевилели көдээ черлерге болгаш хоорайларга чаа бүдүрүлгө черлерин аядарына, бар бүдүрүлгелерни калбартып сайзырадырынга дузалыг болуп, республиканың экономикасына, чонун амыдырал-чуртталга байдалдарын экижидеринге улуг салышкынны кириген. Эрткен дөрт чылдарның иштинде 238 төлевилелдерни боттандырган. Амгы үеде 160 бүдүрүлгө черлери, бичии цех-

тер, арат-фермер ажил-алары, бүдүрүлгө кооператив ажилдап турар.

«Чаңгыс суур – чаңгыс бүдүрүлгө» губернатор төлевилели боттандырынынга 4 иштинде күрүнөден 1203,1 рубльди дузалаан. Ооң тинде федералдыг бюджет 372,3 млн. (30,9 хуу), республика бюджетинден 618,91 рубльди (51,4 хуу), а тус бюджетинден 13,1 млн. рубль (1,1 хуу), сайгарлыкчылар боттарының акша-хөреңгизин 198,8 млн. рубльди (16,5) чарыгдаан. Бо чарыгдал, халас барбаан дээрзин дашында сан-фактылар бадыт турар. «Чаңгыс суур – чаңгыс бүдүрүлгө» төлевилелди боттандырган түңнелинде республикада 1750 ажилчын олут немешкен. Чаа бүдүрүлгө 622,3 млн. рубльдиң продукциязын, ооң иштинде бо чылдың айларында 151,9 млн. рубльди продукциязын бүдүргөн. «Чаңгыс суур – чаңгыс бүдүрүлгө» төлевилелди киржикчилери үч күн аш-чем продукциязын дээш 31 млн. рубльди республика бюджетинче кириген, 35,4 млн. рубльди бюджеттен дашка фондуларга дузалаан. Губернатор төлевилелин амыдырал боттандырган түңнелинде республикада аш-чем продукциязын бүдүрүлгези – 10 баса кылыгларының 55,9 хуу, сүт продуктулары 67,6 хуу, эттэ кылыглар 50,5 хуу, балык болгаш балык продукциязы 10,2 хуу макарон кылыглары 41,1 хуу минералдыг суксун бүдүрүлгө 2,8 катап өскөн.

Түңнелинде чүнү чугаала кагаз чогуурул дээрге, Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолдун эгелээшкини-биле бистиң республикавыста боттандырып эгелээн төлевилелдер чонун амыдырал-чуртталга байдалдарын экижидеринче угланган болгаш республиканың сайзыралына бурунгаар базымны кылып, бюджет акша-хөреңгизин аажыктыг ажилдаарының үлгөргө чижээ болган.

Даш-оол МОНГУШ

Владимир ЧАДАМБАНЫ
тырттырган чуруктары

Балгазындан сайгарлыкчы кыстар
А. Ондар, Л. Монгуш, О. Ондар, А. Монгуш.

УШ ГУБЕРНАТОР КЭЭП ЧОРААН

• Чазак Баштыңының ажил-херээ

КАДЫ АЖЫЛДАЖЫЛГАНЫҢ УГЛАНЫШКЫННАРЫН ДУГУРУШКАН

Моолдун үш аймааның губернаторлары албан езузунун аян-чоруун кылып Тывага чораан.

Келгеннер — Убсанур аймааның губернатору Д. Батсайхан, Аажок аймааның губернатору Батсайхан, Кобдо аймааның губернатору Д. Галсандондог бар-дыр.

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол Моолдун келген коллегалары-биле садыг-экономика, эртем-техника болгаш культуру кады ажилдажылга аргаларында дугуржулгаларга ат салган. Үш губернатор-биле ужуражылга төөгүлүг хүннерге Россия биле Моолдун аразын дипломаттыг харылзааларны ктаадып тургусканының 95 чылынга болгаш Тыва биле аян-дуңма ол республиканың азында харылзааларның 90 чылынга тураскаадып эрткен.

«Моолдун элчин чериниң Россияга эрттирген хемчеглерге Чиңгине консул Баасанжав иццэг-биле киришкен бис. Олдуң Россия Федерацияда Оңа болгаш Бүрүн эрге-элчини, дээрги Дэлгэрмаа Россия биле Моолдун аразында дипломаттыг харылзааларның чылынга алдар болдурган кээп алышкынга бистиң ажилгевисти организастан.

Аажок эки хемчег болган. Кызыгаар чоогунун хүндүткелдиг губернаторларын Кызылче чалаар бис дээрзин Чиңгине консул-биле кады Бүрүн эргелиг төлээге дыңнаткан бис.

База бир чугула хүн бар. Тыва Арат Республика биле Моол Арат Республиканың аразында дипломаттыг харылзааларны тургусканының 90 чылын демдегледип турар бис. Ол база төөгүлүг факт. Оон алгаш көөргө, ужуражырынга төөгүлүг барымдаалары хей ышкыжыл. Тыва биле кызыгаар чоогунун аймактары найыралчы кожа-хелбээ харылзааларга үндөзилеттинип, кезээде сырый ажилдап келген демдеглээр апаар. Чоокку аймактарны баштап турар шупту коллегалар-биле эш хуу найыралдыг болуп келген мен. Ол чорук ажил-херекчи эрге-ажыктарны регионнарның хөгжүлдөзүнче угландырырга идиг болуп турар» — деп, Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол чугаалаан.

Эт продуктуларын үндүр садарының, кызыгаар чоогунун садыглаашкынының хемчээлин өстүрериниң айтырыгларын база чугаалашкан. Россия — Моол күрүне кызыгаарының Тыва участогун дамчыштыр эртип турар хамаатыларның болгаш чүктүң саны 4 катап

улгаткан дээрзин демдеглээн. Ындыг байдал РФ-тиң Чазак биле Моолдун Чазакның 2014 чылдың сентябрь 3-те чарганы Россия Федерациязының болгаш Моолдун хамаатыларының бот-боттарының аразында аргы-жарының талазы-биле дугуржулганы күш кирген соонда тургустунган.

«Хандагайты» (Россия) болгаш «Боршоо» (Моол) эрткирилге пунктуларынга хей талаалыг эрге-байдалды тыпсыры-биле чаартып кылырының талазы-биле республиканың Чазак ажилдап турар дээрзин Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол дыңнаткан. Россияның транспорт сайыды М.Ю. Соколов кээп чораан соонда, «Хандагайты — Боршоо» эрткирилге пунктузун чаартып кылырын федералдыг тускай сорулгалыг программаже кириериниң дугайында дугуржулга кылдыган.

Убсанур, Завхан болгаш Кобдо аймактарның губернаторларының ажилчын аян-чоруунун түннели-биле ап чорудар хемчеглериниң планынга ат салган, ол план бот-боттарыга ажыктыг кады ажилдажылганың кедилиг угланышкыныч кирер.

«Кызыгаар чоогунун садыг-экономика, культуру кады ажилдажылганың оруктарын сайгарган дугуржулгага ат салган бис. Кызыгаар чоогунун садыглаашкыны, транспорт аргыштырылганы, кедээ ажыл-агый болгаш өске-даа айтырыглар бистиң регионнарының удуртукчуларының дугуржулгаларында дүгүп турар. Коллегаларны Россия биле Моолдун аразында дипломаттыг харылзааларны доктаадып тургусканының 95 чылынга болгаш Тыва биле аян-дуңма ол республиканың аразында харылзааларның 90 чылынга тураскааткан кады эрттирер хемчеглерге чалаан мен» — деп, Шолбан Кара-оол интернетте бодунун блогунга бижээн.

gov.tuva.ru-дан.

Россияның ОВБ-зының Сибирьниң регион төвүнүн начальниги, иштики албанының генерал-лейтенанты — Сергей Диденко ажилчын аян-чорук кылып Тывага чораан.

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол биле Россияның ОВБ-зының Сибирьниң регион төвүнүн начальниги Сергей Диденконун ужуражылганы болган. Тываның девискээринге онза байдалдарны чайладыр системаның ажил-чорудулганының кол-кол угланышкыннарын олар чугаалашканнар.

«Бөгүн дыка хей айтырыгларны дугуруштувус. Тываның девискээринде көдээ старосталарны бир дугаар томуйлаар, аңаа ат-алдарлыг, хүндүткелдиг, эрге-чагыргаларның хүлээлгелерин канчаар күүседип турарын контролдаар аргаларлыг кижилерни соңгуур. Онза байдал тургустунуп келир дей бергенде дораан хөдөлип эгелээр кижилер база көдээ староста болур. Социал албан черлеринге — школаларга, интернаттарга, эмнелгелерге ыш тыптып келген таварылгада харысалгалыг кижилерниң телефоннарынче медээ дамчыдыптар херекселдер тургузарының аргаларын чугаалаштывыс. Бо айтырыгга саң-хөө салышкыны херек болуп турар. Амгы үеде чаңгыс аай дежурный-диспетчер албаны ОВБ-ның негелделеринге дүүштүр республикада калбаа-биле тургустунган дээрзин чугаалаштывыс, муниципалитеттер чанында дежурныйлар кады ажилдажылгага улуг дузаны чедирер. Ындыг турбуже Кызыл хоорайда чаңгыс аай диспетчер албаны ажилдап эгелевээн, ол системаны найысылалга канчап ажилдадыптар деп айтырыг чугааның кол темазы болган» — деп, Тываның Баштыңы ужуражылганың түннелдеринге хамаарыштыр чугаалаан.

Тывада эгелээн баштайгы эмчи дузаны чедирериниң «Амы-тынны камгалап өөрөн» деп төлөвилелге хамаарыштыр

Тываның Баштыңы тайылбыр берген:

«Онза байдалдар үезинде кижиге баштайгы дузаны чедирерин кижилер бүүрүзү билер, ону өске хей-хей кижилерге өөредир ужурулуг. Бо талазы-биле саавырыны сонугуразын дээш олгумга бердим. Оон дүрүмнериниң бистиң амыдыралывыска ужурулганы аңаа тайылбырлап берген мен. Онза байдал тургустунуп келирге, чүнү канчаарын өөренип алыры меңээ база солун болду. Кижилер сактырга ол бөдүүн ышкыш, ынчалза-даа херек кырында дыканарын. Билдинмес чүүлдер хей болур чорду».

Улуг хар чаганындан берген дээшкннерге таваржып турар барыын кожууннарга чедирип турар дузаны дээш ОВБ-ның Сибирь регион төвүнүн удуртулганынга өөрүп четтиргенин Тываның Баштыңы илергейлээн.

Россияның ОВБ-зының Сибирь регион төвүнүн начальниги Сергей Диденко:

«Амы-тынны камгалап өөрөн» деп төлөвилелди аажок чугула деп санаар мен. Ону чугула деп санаарының барымдаазы болза, камгалап албанның, дериг-херекселдер айылга таварышкан хамаатының чанында кижиниң дораан күүседиптер ажилын кылып четтикпес. Дузаны кижиге дыка дүрген чедирер херек. Кижилер бүүрүзү чанынга камгалакчы тургузуп шыдаттынмазы билдингир, ынчангаш оон чанында чорур төрели, өг-бүлениң кижигүнү, душ бооп эртип чыткан чорумал амы-тын камгалап өөренип алган болза, улуг дузаны чедирер болгай.

Ынчангаш, «Амы-тынны камгалап өөрөн» деп акцияны бүгү чуртка чарлаан ужуру ол. Ол ажилды муниципалитеттерге уламчылаар бис, ол эки түннелиг болуру чугаажок. Кижилерни албадал-биле звес, эки тура-биле өөредир херек. Ырак көдээ черде кижилерге ол чугула мергежил-дир, кым чүге-даа таваржып болур».

ТР-ниң албан езузунун сайтызындан.

Чуртталга фондузунун айтырыглары

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол биле Чуртталга-коммуналыг аргынын эде тургузарында деткимче фондузунун чиңгине директорунун орапакчызы Олег Рурииниң киржилгези-биле «Тыва Республиканың девискээринде эргижирээн чуртталга фондузундан хамаатыларны өскээр көжүрериниң программаны боттандырып турарының дугайында» айтырыгны чугаалашкан калбак хемчээлдиг хууал Кызылга болуп эрткен. Хууалдың ажилында ла фондунун регион-программаларының де-таментизиниң директору Аджиев, саң-хөө де-таментизиниң директорунун аякчызы Алентина Кириченко, иторинг болгаш хайгаарал де-таментизиниң директорунун аякчызы Дмитрий Панферов, диктиг департаментиниң аякчызы Ольга Шатрова,

ЭРГИЖИРЭЭН БАЖЫҢНАР ТУРБАЗЫН ДЭЭШ

Тыва Республиканың Чазакның кежигүннери, тудуг организацияларының удуртукчулары киришкен.

Тывага 2011, 2012 чылдарда болгулаан чер шимчээшкннериниң соонда Кызылда аварийлиг болгаш эргижирээн бажыңнарның саны барык 95,5 хуу чедир өскөн. Ынчангаш регионга аварийлиг чуртталга фондузун чок кылыр программа чугула херек.

«Бо чидиг социал айтырыгны шиитпирлеп, хамаатыларны чаа, таарымчалыг чурттаар бажыңнарже көжүрериниң чаңгыс аргазы — ук программага киржилге болур. Аварийлиг бажыңнардан өскээр көжүрер талазы-биле программаның боттандырышкынында шап-тааразынар таваржып турза-даа, оларны дидими-биле ажып эртер херек» — деп, Шолбан Кара-оол чугаалаан.

— Тывага келген кол со-

рулгавыс — республикага ачы-дузаны организастанар болур — деп, ЧКА-ны эде тургузарында деткимче фондузунун чиңгине директорунун орапакчызы Олег Рурииниң демдеглээн. Боттук сорулгаларны салып тургаш, программа күүселдезиниң төнчү чадазында ол сорулгаларны боттандыра дээш, бүгү күженишкннерни үндүрер херек. Биске берге турган-даа болза, ону кылып алдывыс деп дидими-биле чугаалаптар кылдыр кызып ажилдаар апаар. Тургустунуп келген байдалды эдери-биле эң-не аарышкылыг угланышкыннарже кичээ-гейни углап, дузалажыр дээш, келгенивис бо — деп, Олег Руриин чугаалаан.

Программаны боттанды-раының хуусаазын база ону күүседириң тодаргай хевирле-рин, документация айтырыгларын болгаш шупту угланышкы-нар талазы-биле харысалгалыг

албан-хаакчыларны быжыглаан юридиктиг хандырылга дугайында тодаргай сайгарылганы хурал үезинде кылган. Хуралды түннел тура, сайгарылга ажык-чарлыг болганын Олег Руриин демдеглээн.

«Бо чугаа республикада байдалды бурунгаар шимчедиптеринге идегээр мен. Келир чылдың бүдүн сезону база бар болгай. Тудуг ажилдарының хуусаазының кызыгаарлыын өөренип, шупту чүвени үе-шаанда белеткеп алган таварылгада программаны доозарының хыналдалыг хуусаазыга чедир хейнү кылып алыр аргалар бар» — деп, ол чугаалаан.

РФ-тиң Чазакның 2015 чылдың март 21-де № 482-р Айтышкынын езугаар республикада 68,9 муң дөрбелчин метр шөлден хамаатыларны өскээр көжүрер ажилдарның эгелээнин сагындыраал.

«Эргижирээн оран-савадан

хамаатыларны өскээр көжүрер программа — бистиң чаңгыс чер-чурттугларывыстың чуртталга байдалын экижидериниң аргазы ол. Ынчангаш инфраструктура талазы-биле дыка хей айтырыглар бар-даа болза, программада киржип турар ужурувусында. Чаа чаагайжыттыг кварталарже кижилер чоорту көжүп кирип турар. Программа хүлээлгелерин күүседир ужурулуг бис. Чуртталга-коммуналыг аргынын эде чаартырынга деткимче көргүзөр фондунун удуртулганы-биле кады хууалды эр-тирип, сорулгаларны сайгарып, программа күүселдезиниң төнчү чадазында бажыңнар тудуунун шупту чадаларының хуусаала-рын тодарадып, ында киржип турар кижилерниң персоналдыг харысалгазын тургустувус» — деп, Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол түннелинде чугаалаан.

Даш-оол МОНГУШ
белеткээн.

ЧӨВҮЛӨЛДЕРНИҢ АЖЫЛЫН ТҮҢНЭЭН

Эрткен неделяның төнчүзүнде Кызылдың улусчу чогаадылгаш болгаш дыштанылга төвүгө республиканың адаларының алдыгы шуулганы болуп эрткен. Аңаа зал долу адаларны, чалаткан хоочуннарны болгаш кыс чоннуң төлээлерин Тываның улустуң хөөмейжизи Игорь Көшкендей ТывКУ-да өөренип турар студент оглу Ангор-биле кады игилге ойнап, аян тудуп байыр чедирген. Дараазында Кызылдың №5 гимназиясында адалар чөвүлели-биле «Тываның энерелдиг чүректери» аныктар шимчээшкенин кады белеткээни Тываның эр кижилеринин Дүрүмүнүн дугайында видеороликти көргүскен.

ТР-ниң Хөй-ниити палатазының удуртукчузу, Тываның адалар чөвүлелиниң даргазы Хонук-оол Монгуш адалар шуулганын ажыдып тура, эрткен чылдарда адаларны өг-бүлениң езулуг чөмгөрүкчилери болуру-биле сайгарлыкчы ажылче кыйгырып турган болзувусса, а бо чылын кичээнгеи кижизидилге ажылынче углаар бис дээрзин чугаалаан. Чижек кылдыр Бай-Тайганы көрээлиңер. Бо кожуунга хөй удаа чедип, назы четпээннер, аныктар, чон-биле ужуражылгаларны эрттирип, оларның чаңгыс черчурттуглары чогаалчылар, композиторлар, күрүне, хөй-ниити ажылдакчыларының дугайында сактышкыннарны, беседаларны кылып берип, ат-алдарлыг спортчулар мастер-класстарны эрттирип, езулуг эр кижиниң мөзү-шынарын хевирлээр талазы-биле суртаал ажылдарын чорудуп келгенивис түңнелинде кожуунуң анык-өскөннери, аныктар, эр кижилер эки талаже түңнел үндүрген дээрзин бо сөөлгү хонуктарда агаар-бойдустун туруп көрбээн берге шыналгалдары көргүскен. Бай-Тайгага бир метр ажыг кылын хар чагган соонда, кожуунуң аныктары, эр кижилер быжыг туруштуун, демнин көргүзүп, эки тураның бөлүктөрүн тургузуп, күш-ажылчы коллективтер-биле кады улуг харның уржуктарын чайладырынга дузалашканнарны чугаалаан.

«Эрткен чылдың түңнели-

биле Тываның адалар чөвүлелиниң ажылы Россия Федерациясында чедишкенин ажылдап турар төлөвилелдериниң бирээзи болган. Бистиң ажылы-выстың арга-дуржулганын солчуп, үлөгер алыры-биле Тарстандан, Красноярск крайдан телефоннап турарлар бар. Бистер ажылды чаа-ла эгелеп тур ышкыжыл бис. Дараазында мындыг адалар шуулганын эрге-хоойлу камгалаар органнарда коллегаларывис эрттирген болза деп бодам бар. Бо черлерде харысалгалыг болгаш шалыпкын ажылдап өөрөнгөн хөй санын эр кижилер ажылдап турар болгай. Арагалаашкыга болгаш корум-чурум үрээшкенин урду хөмчөглерни сайгарып чугаалажып тура, чаңгыс аай түңнелден үндүрүп көрүвүссө кандыгыл» — деп, Хонук-оол Монгуш санал кылган.

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолдун өмүнээзинден алдыгы адалар шуулганының делегаттарын Чазак Даргазының оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар Анатолий Дамба-Хуурак байыр чедирген.

«Шолбан Валерьевич бистерни, адаларны, ажы-төл кижизидилгезинче онза кичээнгеи салырынче кыйгырган. Бистер, адалар, уругларывыстың иезин кажан-даа солуп шыдавас бис, ындыг таварылга турбас ужулгуг. Эр кижиге өг-бүлениң ожуунуң, Ада-чурттуң камгалакчызы болурун бойдустан чаяап каан. Ынчангаш бис уруг-

ларывысты бодувустуң үлөгеривис-биле кижизидер апаар бис. Бо хүннерге чедир Тывада адалар чөвүлелдери 180 школада тургустунган. Тываның Баштыңының төлөвилелин күүседип-биле эр башкылар санын өстүрген болгаш адалар чөвүлелдери болур чогууру-биле ажылдап турар школаларда назы четпээннер ортузунда корум-чурум үрээшкени 35 хуу кызырылган.

Эрткен чылын уруглар кижизидилгезинге хамаарыштыр 10 муң хире өөредилгекижизидилгелиг, спортчу болгаш культура хөмчөглерин ниити күш-биле кылып чоруткан бис. Ажы-төлүвүстү айыыл-халаптан камгалаарда, оларны чедишкенин кижилер кылдыр өстүрүдө, кижизидилге ажылын улам дээштиг болдурарда, келир үеде чүнү кылырын билген турар ужулгуг бис. Ынчангаш бо хүнгү шуулганы «Чаңгыс ада — чүс кижизидикчиден дээр» деп кыйгы-биле эрттирип турарывис бо. Бодум дуржулгамдан чугаалаар болза, мээң өзүп келген назынымда башкылар, тренерлер-даа турган, ынчалза-даа эң кол кижизидикчим ачам турган деп чугаалаар болзумза, хөй кезиңер мээң-биле чөпшээрер боор. Амыдырал-чуртталгага чедишкеним дээш, эки кижизидилгени бергени дээш ачамга өөрүп четтирип чоруур мен» — деп, Анатолий Дамба-Хуурак чугаалаан.

Дараазында ТР-ниң өөредилге болгаш эртем сайыды Татьяна Санчаа ниити өөредилгениң өөредилге албан организацияларында адалар чөвүлелдериниң ажылының дугайында илеткелди кылган. Оол кижиниң сагыш-сеткил, мөзү-шынар кижизидилгезинге, элээди оолдарның болгаш аныктарның күш-дамыр сайзыралына, шериг-патриотчу кижизидилгезинге эр кижиге онзагай

болгаш чугула рольду ойнап турар дээрзин өлдөмдөгүлзэн. Амгы үеде республиканың өөредилге албан черлеринде 6355 башкы ажылдап турар, олардан 1049 кижиге эр башкылар. Бо дээрге ам-даа эвээш-тир. Ындыг-даа болза түңнели ам безин көстүп олурар. Школаларда эр башкыларның немежи турарындан, оларның адалар чөвүлелдери-биле сырый кады ажылдаанындан уругларны спортче хаара тудары 3 катап көвүдзэн. Бөгүн бис «Оглумга үлөгер болур мен» деп төлөвилелди боттандырып эгелээнивести дыңнадып тур мен. Төлөвилелдин кол утказы — оолдарга өг-бүлениң ээзи, харысалгалыг ажылдакчы, мөзү-шынарлыг эр кижиниң омур-хевирин хевирлээр. Дуза негеттинип турар хөй ажы-төлдүг болгаш долу эвес өг-бүлелерге, улуг назылыгларга дуза көргүзери-биле күш-ажылчы, дыштаныр хүннерин болгаш дыштанылгаларның десантыларын организастаар. Школаларда эр башкыларны бо ажылды уштап-баштап дузалаар кылдыр дагзыр бодап турар бис. Бо төлөвилел чүгле уругларга эвес, а адаларның боттарына, оларның ат-алдарын көдүреринге ажыктыг болур дээрзин Татьяна Оюновна чугаалааш, оолдарына, уругларына үлөгер болурунче эр кижилерни кыйгырган.

Тываның херээженнер чөвүлелиниң даргазы Людмила Салчак өг-бүлениң кежик-чолдуг чуртталгазына ада кижиниң улуг рольду ойнап турарын демдеглээш, муң-муң ажы-төлдүң кээр-генчиг салым-чолун көргүскен статистиктиг сан-чурагайларны адаан. Тываның өг-бүлө болгаш уруглар херектериниң талазы-биле Агентиелениң дыңнатканы-биле республикада 18 муң 880 долу эвес өг-бүлелерде 28 муң уруглар бар. 22 муң 507 ажы-төл төрзэн адазы

чокка өзүп турар, 15547 иелер бар. Ниитизи-биле ада кижиге 1065 ажы-төлүн чакан кижизидип чоруур.

«Өг-бүлениң кайы хөүлелиг болуп турарын көрүзү чедир билбейн чору хомуданчыг. Дыка хөй бүлелерге ынакшып, эргим-кижилериниң сагыш човакыны четпейн турар. Өг-бүлэ эр кижиниң ролю чүгле ада ажылдап эккээр-биле кыгаарланмас ужулгуг. Шыла, ажы-төл кижизидилгези ада кижиниң ролюн чүс-кижизидикчи солуп шыдап Аваларга көөрдө ачалары хөкүлүп чоруур. Өг-бүлени жыглаары дээш, өг-бүлө үнелиг чүүлдерин камгаарттырар дээш адаларның лып чоруур күженишкенине деткип, өөрүп четтиргенин илеретпишаан, өг-бүлө баштыңы эр кижиниң чайгыч чок ат-алдарын деткип ужулгуг бис. Эр кижиге ынакшып бот-боттарын деткижи, хөдүлөжирин ажы-төлү көр олардан үлөгер ап чоруур — Людмила Салчак түңнели чугаалаан.

Хуралга ТР-ниң иштиги хөтөр сайыды Александр Лобан өөредилге комбинадының директору Владимир Белоусов бол өскелер-даа санал-оналда берген. «ТР-ниң эң тергин алар чөвүлели» деп мөөрей түңнели-биле хөй-ниити ажылына илдепкейлиг кижизидилгези Чазак Даргазының дипломуна биле Каа-Хемниң Бүрэн-Бай-Хол болгаш Чаа-Хөл школалары Адалар чөвүлелдерин, Кызыл №5 гимназиясында Адалар чөвүлелин үшкү чергениң дипломуна биле, Кызыл-Мажалыктың 1-школазында Адалар чөвүлелин ийги чергениң, Чаатының 1-школазында Адалар чөвүлелин бирги чергениң Дипломуна биле шаңнаан.

Даш-оол МОНГУ

● Мөөрей

Ноябрь 18-те «Найысылал» арт-төвүгө Кызылдың мэриясының Культура, спорт болгаш аныктар политиказының департаментизинин чыл санында эрттирип турары интернационалчы өг-бүлелер аразына «Интернационалчы өг-бүлө — езу-чаңчылдарның дүүшкени» деп мөөрей болуп эрткен.

«Интернационалчы өг-бүлө - 2016» атты чедип алыры-биле кижикчилер элзэн каш шыналгалдарны эртер турган: «Мээң өг-бүлөм» деп чадага боттарының өг-бүлелерин таныштырар, «Эң не салым-чаяанныг болгаш чогаадыкчы өг-бүлө» деп чадага салым-чаяаны-биле онзаланыр, өг-бүлениң иштинде тускай чаңчылдарының дугайында чугаалап берип, өг-бүлениң ынак амдангы чөмчүлүгү, көрүкчүлүгү таныштырып, боттарының чөм кылыр талантызын чоңа көргүзөр.

Интернационалчы чеди өг-бүлө киришкен эрткен чыл-биле деңнээрге, бо чылын чүгле үш өг-бүлө боттарының интернационалчы өг-бүлезинге ынакшылды, аас-кежикти быжыглап арттарының чагыды-биле үлөжип, мөөрейге кижир чагыгларны кириген: Алексеевтерниң орус-латыш өг-бүлөзи, Поляковтарның — калмык-тыва, Игайларның — орус-көрөй. Мөөрейге кижир дугайында чагыг кириген моол-тыва база орус-бурят өг-бүлелер

мөөрей болур хүнде кижиринден ойталаан.

Мөөрейниң башкарыкчылары, «Найысылал» арт-төвүнүн ажылдакчылары Мөнгүн-оол Кара-Сал биле Юлия Санаа чүгле орус биле тыва дылдарга эвес, а латыш, калмык болгаш көрөй дылдарга кижикчилерни уткуп таныштырган. Кижикчилерниң эң-не аныаа Алексеевтерниң орус-латыш өг-бүлөзи болган. Латыш омактыг Елена Васильевна биле орус, тыва болгаш цыган уктуг Альберт Михайлович эрткен айда чаа өгленгеннер. Оларның өг-бүлезинде хамык-ла бергелерни өг-бүлө иштинге кады шиитпирлээр, спорт-биле демниг ойнаар деп чаңчылдар тургустунган болгаш, шупту чүве эки болур дээрзинге олар бүзүрөп турарлар. Сагыш-сеткилди доюлдуруп келир ажык, шыныч сөстери болгаш мөөрейге эки белеткели дээш Алексеевтерниң өг-бүлөзи эң-не хөй баллдарны алган. Ынчангаш оларның өг-бүлөзи мөөрейге тийлеп, «Интернационалчы өг-бүлө - 2016» деп

«ИНТЕРНАЦИОНАЛЧЫ ӨГ-БҮЛӨ - 2016»

атты алган. Оларга компьютер болгаш техника садының 10000 рубль өртектиг сертификатын тывыскан.

Поляковтарның калмык-тыва өг-бүлөзи кады үр чурттааны-биле ылгалдыг болган: Улюмджи Давидович биле Виктория Викторовна студент чылдарында-ла танышкан. Оларның ажы-төлү: Россияның тугун туткан улуг оглу Ангари Сант-Петербург хоорайга төрүттүнген, калмыктуку туткан ортун оглу Санчы Калмыкияга төрүттүнген, а дөрт харлыг Леразы Тываның тугун туткан, ол Тывага төрүттүнген. Бо өг-бүлө «Салым-чаяан өг-бүлө» деп номинацияга тиилзэн. Поляковтарның өг-бүлөзи шүлүктээринге аажок сонуургалдыг, Ангарикиң «Бородинону», бичии Лераның дайын дугайында шүлүүн чугаалаарга, залда олурган көрүкчүлөр дыкала чаптап, диңмиттиг адыш часкаашкыннары-биле деткзэн. Оларга шаңнал кылдыр 2500 рубль түңнүг сертификатты болгаш мөөрейниң деткичизи Александр Маадының «юмей-хо» деп япон массаж кылдыр-тарының сертификатын тывыс-

кан. Оон аңгыда Поляковтар «Көрүкчүлөрниң сонуургалы» деп номинацияга тиилзэш, «Ир-бис-фото» студиязының чурук тырттырар сертификатын алган.

Игайларның орус-көрөй өг-бүлөзине чоокта чаа-ла, ийи неделя бурунгаар, чаш оглу төрүттүнген-даа, оларның мөөрейге кижир чедип келгени ол өг-бүлениң езулуг эрес-дим чоруун илереткен. Михаил Юрьевич биле Юлия Владимировна улуг оглу, №3 школаның 7 класс өөреникчизи Кирилл, ол ышкаш ортун оглу, бирги классчы Павел-биле кады кижир келгеннер. Салым-чаяан мөөрейинге оглу Кирилл казак ыры ырлавышаан, селемени ажыглап билирин көргүскен. Мөөрейге Игайларның өг-бүлөзи «Өг-бүлениң езу-чаңчылдарын кадагалап арттырары» деп номинацияга тиилзэн. Оларның шаңналы — компьютер, техника садының 2500 рубль өртектиг сертификаты база ол ышкаш мөөрейниң деткиччилери «Мокка» кафезинин болгаш «ОНУ» компаниязының сертификаты.

Мөөрейниң болур хүнү Адалар хүнү-биле капсырлашкан

болгаш, хөмчөгнүн организачылары адаларга тураскааткы концерт программанын бараа гаткан. Мөөрей үезинде «Найысылал» арт-төптүн артистер Сергек Сандык, Аким Монгу база «Реверанс», «Ангелочки» болгаш «Бузут» танцы бөлүктөр аян туткан.

Кызылдың мэриясының Культура, спорт болгаш аныктар политиказының департаментизин мөөрейни эрттиреринге деткичезин көргүскени дээш:

— «Эдиски фото» студиязы удуртукчулары Алдынай Алексеевна Ондар биле Эдиски Леонидович Саая;

— «Свобода» чогаадылгы чери, удуртукчузу Александр Маады;

— «ОНУ» кислород коктейлдери, удуртукчузу Алдынай Алексеевна Ховалыг;

— «TUVAN TRIP» туристичи фирма, директору Семен Сергеевич Эренчин;

— «МОККА» кафе, директору Андрей Вячеславович Ондар оларга өөрүп четтиргенин илереткен.

Виктория ХОМУШУ,
Кызылдың мэриясының
Культура департаментинин

• Суд залындан

ИДИК ДЭЭШ 11 ЧЫЛГА...

Найысылалдың чурттакчызы Андрей турум чурттаар чери чок хамааты Михаилди өлүргениниң дугайында кеземче хеге чөпшээрешпейн, ТР-ниң Дээди Судунуң шийттирин-ТР-ниң Дээди Судунуң шийткешчилери, прокуратураның төлөззи, болчукчу, очулдурукчу тус билдирешкинге хамаарыштыр херекти сайгарып көргөн.

6 чылдың март айда шийттирген эжи Денис-биле найысылалдың чурттап турган Миша биле Сарага адылажылга чок чурттап турган эжи келгенер. Аңаа дөртөлз арага түннелинде, Андрей Миша-иктер бээрин негеп, ооң-биле турган херээженни: "Чүге бо чурттап тур сен?" — деп таар-сеткилин илередип, чөңгээлениң түннелинде, алгыш-кырыш югуш үезинде Андрей Мишаны үш эжектен, сагышты-биле өлүргөн. Үезинде Андрей бодунуң буруузу биле билимзэн. Ол хүн аңаа Миллер сеткил чок турган болгаш бодунуң амы-тынынга айыыл кээр, камгаланып турганын Подвал караңгы боорга, лаа тып ну кысып алырга, Миша лааны салырын негеп, хыйланып, Анхалдап, куртказын оруп, арнынче Аңаа удурланып уjur тептерге, халааш, ыяш сыптыг бижектиче аннып эгелээр, база катап дүжүр тепкеш, бижекти ушта сол дунуң холун кезип алган. Андрей холу-биле Мишаның уунче шашкек-биле кайнаар шашканын ол Ооң соонда бижекти подвал иштапкеш, үне халып чоруй барган. аның кады чурттап турар эжи подвалга кем-херек үлгедиишкенин рган черге чок турганын, эге баш-үлгедиишкенин ажалдакчыларының турганы-биле бергенин чугаа-ара ол хүн "Гаруда" садыг-саа-вүнге 20.00 шакка чедир ажал-дрей-биле танышар болгаш, ыс араганы ижилтер турганнар. алга 1991 чылдан эгелеп (кол-подъезд, подвалдарга) чурттап 2016 чылдың январьда ол Митаныкып алган. Ооң база чурт-кың-балгады чок болганы-биле подвалга кады чурттап эгелзэн. асноярск крайның бир суурунга ген болгаш аңаа чурттап турган. ол кеземче херзэн эрттирип, черинден үнгениниң соонда, наан артып калган. Тывада ооң өрели-даа, чоок кижилери-даа наңы хорадаачал-даа болза, доругай бээрин херечи Сара чугаарт 3-те ол ажалдап чоруй баарга, подвалга чааскаан артып калган. уда" садыг-саарылга төвүнге кычыларның айбызын күүседип акша-төгерики ажалдап ал-тир суксуннар садып ал, ижил Кежээ 2 литр эзиртир суксун са-ш, подвалга келген. Оон Андрей ис-биле кээр, улаштыр ижилер. Подвалга чырык чок болга-лар закигалкаларның чырыын алгаш орган. Арагазы чарты-рда, Андрей: "Сен чүге бо кижиттап тур сен?" — деп хорадап, куду көрүп, алгыш-кырыштың де ол ийи чокшуп эгелзэн. Ол дрейниң холунга бижек кылаш каш болган. Кажан Андрей под-не халыырга, Мишаның чанынга иргирээш үн дыңналган. Ол үеде эжин боостаалап каапкан-дыр-ан. Андрей биле Денистин соон-үне халып кээр, имиртинеп 17.00-18.00 шак үези турган. алдың төп кудумчузунга таныва-иң соталыг телефонун дилзээш, уза чедирер станцияже дол-уза дедир подвалче киреринден кежээ 21.00-22.00 шак үезинде канализация люгунуң иштинде

чурттап турар эштериниң чанынга турган. Кезек үе болганда полиция ажалдакчы-ларындан ол кады чурттап турган эжи чок болганын дыңнаан. Сара подвалда кан-дыг-даа бижек ышаш шиш баштыг эд-лелдер чогуң, бижек Андрейниң бодунга турган деп бодап турарын өчзэн. Олар хлебти холдары-биле бузуп чип, бижек-биле ажыдар аш-чем аймаан сатпайн турганын база немей өчзэн. Оон аңгыда Сара Андрейни арагалаарына сундулуг болгаш эзирик тургаш хорадаачал, кайы-хамаан чок улустар-биле алгыжарын база дыңнаткан.

Шийттирген Андрейниң эжи Денистин өчүүндөн алырга, март 3-те олар подвалче идик алыры-биле кире берген. Караңгы подвал иштинге Андрей орус омактыг эр киж-биле идик бербзэн дээш алгыжып эгелзэн. Закигалка чырыын кысыптарга, оларның кайы-бирээзиниң холунда бир-ле чүүл кылаш дзэн. Подвалдан 16.00 шак үезинде даштыгаар үнүп келгенер. Андрей Мишадан камгаланыр дээш, ону бижектээнин өчзэн. Ооң соонда олар төп рынокче сайгарлыкчыларга дузалажып, акша-төгери ажалдап алыры-биле чорупканнар. Орук ара Андрей эжинге камгаланыр дээш Мишаның та арнынче, та хөрзэнче бижек-биле шаштым дзэн. "Бижек кайыын тыптып келгени ол? Бижекти канчалды?" — деп айтырарга, ол: "Бижекти Мишаның холундан ушта сол алдым, оон үнүп ора, бижекти подвалда октаптым" — деп харыылаан. Ол үеде Андрей Мишаны чүгле балыглапкан деп бодааш, шоолуг-даа сагыш чооваан. Төп рынокка олар чарлы бергенер. Денистин өчүүндөн алырга, шийттирген кижиниң чурттаар бажың-балгады-даа, доктаамал ажал-агыды-даа чок, төп рынокка хар аштап, сайгарлыкчыларның айбызын кылып, амыдырап турган. Ол хүн орус омактыг эр киж-биле идик бээр болганын чугаалаарга, олар подвалче кире бергенер. Алыр дзэн иди чок болурга, алгыш-кырыш бижектээшкени-биле төнгөн. Кем-херек үлгедиишкени болуп турар үеде херээжен киж-биле подвалга тур-баан дээрзин ол чугаалаан.

Мишаның талазындан херечи Вита-лий ооң-биле 2014 чылдан эгелеп таны-жар. Март 3-те 00.30 шакта ол подвалче кирип кээр, Миша, ооң бадылажылга чок чурттап турган эжи Сара, бир эр киж-удуп чыткан. Ол база подвалда хоорзалар кырынга чыдып алгаш удуй берген. 07.30 шак үезинде оттуп келгенер. 08.20 шакта Мишаның "бажы аарып" турар боорга, олар үжелзэ төп рынокче ажалдаары-биле чорупкан. Дедир 20.00 шак үезинде подвалче кирип келгеш, Мишаның тын чок өлүг мөчүзүн тып алгаш, полиция участо-гунче кем-херек болганын дыңнаткан.

Март 4-те протокол езугаар шийттир-ген киж-биле бодунуң буруузу долзу-биле минниген.

Кем-херек үлгедии болган черни барып хынаан протоколдан алыр-га, Кызылдың төп кудумчузунда каыт бажыңның подвалына өлүрүүшкүн бол-ган. Ынаар кирерде, демир чада-биле бадар. Подвалдың ийи талазын дур-гаар канализация хоорзалары, эзиртир суксуннар шилдери, идик-хеп, хүн бүрү амыдыраарына херек чүүлдерден арт-кан эңмежок бок бар. Мурнуу талазында 35-45 харлыг европейжи сөөк-язылыг эр кижиниң мөчүзү чыткан.

Херечилер Сара биле Денистин 2016 чылдың май 20-де нүүрештирилге прото-колундан көөрге, Андрей Мишадан идик негеп, ооң-биле чурттап турган Сараны: "Чүге бо киж-биле чурттап тур сен?" — деп чөңгээлээниниң түннелинде алгыш-

кырыш үнгөн. Подвал ишти караңгы, чүгле закигалкаларның чырыы чырып турга-ны-биле Денис Андрейниң бижек тудуп турганын көрбзэн. Андрей идииниң азы угунуң иштинден бижек уштуп эккелгеш, Мишаны чаңгыс эвес удаа бижектээнин Сара мурнуку өчүүнге немзэн. Кем-херек үлгедиишкени болган хүнде Андрей узун хончулуг идиктиг турганын эскергенин база чугаалаан. Подвалга кажан-даа лаалар, бижек чок турган. Хлебти кезээде бузуп чип, бижек-биле ажыдар аш-чем аймаан черле сатпайн турган болгаш закигалкаларның чырыы-биле амыды-рап турганын Сара чугаалаан. Андрей лаа кысып алгаш турганын ийи херечи көрбзэн болган.

Андрей биле Сараның 2016 чылдың май 20-де нүүрештирилге протоколундан көөрге, үстүнде айыттыг кем-херек үлгедиишкени Миша биле Андрейниң чогушканындан болган. Сөөлгүзү чоруур деп тура, оруун чырыдып алыры-биле лаа кывысканы дээш Миша хорадап, ону өжүрерин оралдашкан. Мишаның оң талакы холунга бижек көстүп келгениниң соонда, Андрейниң талазынче аннып эгелзэн. Бижекти Миша кайыын ал алга-нын Андрей эскербейн барган. Ол бодун камгалаар дээш, Мишаның холундан бижекти ушта соккаш, чок болган кижиниң боостаа дужунче шанчыпкеш, подвалдан үне халаан. Ооң-биле кады келген эжи Денис мурнунда-ла үне халаан турган. Шийттирген Андрейниң өчүүнүң чүгле чамдызына Сара чөпшээрешсе-даа, Андрей кезээде бодунга бижек ап алган чоруур болгаш ол хүн бижекти идиинден уштуп эккелгеш, каш удаа Мишаны шаш-канын база катап бадыткаан.

Эмчи-суд экспертиказы Мишаны шиш баштыг чепсек-биле үш катап шашкан, эди-кежинде ыжыктар бар болгаш ооң ханында этилдиг спирт чок деп илерет-кен. Боостаазының чоогунда дамырынче кемдээшкенин уржундан хей хан чидир-гениннен ол киж-биле өлгөн. Бо бүгү кижиниң амы-тынынга аар кемдээшкени чедиргени кылдыр санаттынар.

Суд үезинде илерзэн барымдаалар-ны өөренип көргөш, чок болган Миша-га хамаарыштыр шийттирип турар Андрейниң буруузу долзу-биле бадыт-каттыгын. Ынчангаш Кызылдың хоорай суду Андрейге хамаарыштыр РФ-тиң Кеземче Дүрүмүнүң 105 чүүлүнүң 1 кезээнде көрдүгени езугаар 11 чылга хосталгазын казып, кеземчени шыңгы чурум-негелделиг колонияга эрттирер кылдыр шийткен. Андрей мооң мурнунда РФ-тиң Кеземче Дүрүмүнүң 158 чүүлүнүң 2 дугаар кезээниң "б" пунктузу-биле база шийттирген турган. Ол бадылажылга чок чурттап турар кыс эштиг, азыралында ийи ажы-төлдүг.

ТР-ниң Дээди Суду кеземче хер-рээнде барымдаа-бадыткалдарны өөренип көргөш, шийттирген Андрейниң буруузу дугайында үндезинниг түннелди үндүрүп, РФ-тиң Кеземче Дүрүмүнүң 105 чүүлүнүң 1 кезээ-биле буруудаттырып турар кижиниң кеземче херзэн РФ-тиң Кеземче Дүрүмүнүң 108 чүүлүнче шилчидерин ойталаан.

ТР-ниң Дээди Суду шийттирген Андрейниң аңаа хамаарыштыр судтуң шийттиринге чөпшээрешпейн, удур кири-ген хомудалын өскерилге чок арттырган.

Кем-херек үлгедиишкенин кол-дуунда эзирик хамаатыларның буруузу-биле болуп турар. Оларның хей кезии хып дзэн аныяк, кончуг ажалдаар үезинде эр кижилер. Каш чылдар иштинде шай, таакпы, аш-чем кирип келир ада-ие-зинге, манап артып калган кыс эжинге, ада кижизидилгези чок арткан, сагыш човап, өстүржүр ужурулуг уругларына кандыг аар соугну араганың хайындан кем-херек үлгедиишкенин кылганын шийттирген киж-биле миннип турар дээрзинге идегээр апаар.

Шончалай ХОВАЛЫГ.

• Чагаалар аразындан

ҮШ ЭРТИНЕ ХҮРЭЭЗИ

Көп-Сөөкте тейлерде туттунган 3 эртинне хүрээзиниң эрткен болгаш амгы үезиниң дугайында бижиксе-дим. Бо хүрээниң дугайында бичиим-де улуг назылыг уластан, ылаңгыя ачамдан хөйну дыңнаан мен.

Көп-Сөөк хүрээзиниң тыттып келген төөгүзү кайгамчык байлак, солун-даа, элдептиг-даа. Бичии киж-биле болгаш улуг улустуң солун чугаазын чүгле дыңнаар дээрден башка олардан чүге айтырарын билер эвес. Ам улгады бергеш, боданып орап мен. Ам канчаарга-даа олар бурганнай берген болгай.

Ол үеде Тывага хамнаар, караң көрнүр чүдүлге нептерзэн турган хире. Ачавыстың чоок төрели боор, хам уктуг, Алгыжы деп шолла аттыг кырган-ававыс чугаазы-дыр ийин. Дайын-чаа бооп турган үе-шаг хе-вирлиг. Дайынзырак эжелекчилер тайбың чурттап орган чонну дүвүредип, өлүрүп эгел-ээр, аңаа шыдашпайн, шыырак хамнар сүмелешкеш, Бай-Тайганың кырынга үнгөш, оран-таңды эзизден, кудай-деңгерден дилег кирип, хамнааш, долу-даш, шуурган чагдырып, дайзыннарны базып каапкан деп чугаалап, тейлеп органын дыңнаан мен. Тыва бурунгуларывыс ындыг чугаа чугаалажырда анаа чугаалажыр эвес, шиме арагазын бичии ишкен соонда, эрткен-бар-ган төөгүзүң коптаржып, бүдүү сымаранчыл ораптар ышкыжыгай. Ол үеде бо болган төөгү Тыва иштинге дыргын тарааш, даш-каар Моол, Кыдат ынчаар тараан дээр чүве.

Тывага Бай-Тайганың төөгүзү оон эгелеп нептерзэн чүве-дир.

Кажан сарыг шажын нептерзэн соонда, Моолдан шыырак эртем-билигилг лама башкылар келгеш, Бай-Тайганың баарына ыдыктыг судур номун ажыдып, шо-төлгезин октап, көрүп көөрге, кончуг шыырак ыдык-тыг, Эртинелиг Бай-Тайга болган деп бурунгулар чугаалажыр чүве. Ынчангаш Бай-Тайга баарында Көп-Сөөкте 3 эртинне хүрээзиниң тыттып келген төөгүзү, чылда-гааны-даа ол чүве-дир.

А кажан Тывага хүрээлерни узуткап, хаап, лама башкыларны улус-чонга ачы-буян чедирип эмнээрин, судур номчуурун, лама хеп кедерин хоруп, тарады сывырып, Көп-Сөөк хүрээзин өрттедип, чок кылганын Көп-Сөөк чуртук Сундуй уруу Сержи деп угбам чугаалап органын дыңнаан мен. Олар Көп-Сөөк шынаазына күззэнге күзеглеп орда, бир кежээ, имиртинде аалына бора аъттыг киж-биле чортуп келген. Угбам ол үеде өгленмзэн хире. Ачазы үнгөш, ыт-кужун хай деп дозуп, келген кижини эзерлиг аьдын-дан дүжүргөш, мендилежип чугаалашкан дээр. Ол киж-биле ачазы таныш хевирлиг болган. Кырган-ачавыс Сундуй деп киж-лама-хуурак боор киж-биле. Мажалык-Даанда кылган улуг оваа ооң дагып, кылып каан оваазы болгай. Оон өгге кирип келгеш, өгдө улус-биле мендилешкеш, кырган-ававыс аякка шай кудуп бээр, шайлаан соонда, кайыын, канчап келгенин, чүнү көргенин, билгенин чугаалап орган дээр. Шаг-үениң кадыгып, өскерлип турарын, хүрээ-хииттерни узуткап турарын хөөрзэн. Оон Көп-Сөөк хүрээзиниң дугайында мын-чаар чугаалап олурган дээр: «Бо өртенген ыдыктыг хүрээниң чулазы элзэн үр үе эрт-кен соонда катап хып кээр хүрээ-дир. Бо ыдыктыг хүрээниң чулазын кысыр салым-чаяанныг оол төрүттүнер. Ол төрүттүнгөш, салым-чаяаны-биле алдар атка чедер, оон улгады бергеш бо өрттенип калган хүрээниң орнунга Көп-Сөөк хүрээзин катап тургузар киж-дир. Силерге ужуражып, мону чу-гаалап каар дээш келдим. Мен-даа маңаа каяа турар мен, Моол таварааш, Төвүт чур-тундува кире бээр мен. Бо ыдыктыг хүрээ дээш чалбарып чоруур мен» — дээш, бичии ырадыр үдеп каарын дилзэн дээр.

Кырган-ачавыс ол кижини элзэн ырадыр үдеп кааш келген. Ол лама башкы кырган-ачавыска та чүнү чагып, сургап каан деп угбавыс чугаалап орап-ла болгай. Ачазы келгеш, угбавыска: «Бо лама башкы болза дээди эртем четкен бүрүлбаазын хуулгаа-зын эртемниг башкы киж-дир» — дзэн.

Санчы-оол САЛЧАК.

Бай-Тайга кожун, Тээли суур.

Тес-Хем кожуунун Чыргаланды сумуна «Мээң кожунум: кижилер, болушкуннар, барымдаалар» деп төөгү эртемнеринин доктору, академик Юрий Аранчинның 90 харлаанынга тураскааткан школачыларның эртем-практиктиг конференциясы болуп эрткен.

1950 чылда-ла туттунган, төөгүлүг Чыргаланды школазы эргижирээн-даа болза, ишти делгем, чырык, чылыг. Школаның директору Чечена Сандан-ооловна Увангур, орус дыл башкызы Чечен Сайын-Белековна Тарый-оол баштаан школаның башкылары аалчыларын чылыг, чымчак уткуп-хүлээп алган.

Чыргаланды школазын республикада алдаржыдып, адын бедик деңгелге тудуп турар, Тес-Хемниң чоргааралы болур Юрий Аранчин аттыг музейни дыңнаваан, билбес кижилер ховар. Школага келген аалчыларның бир дугаар кирер чери-даа ол. Бо удаада база оон эргелекчизи Урана Делгер-ооловна Эртине өөреникчилери биле кыска үе дургузунда музейиниң таныштырылганы кылган. Төрзэн чериниң өгбелериниң төөгүзүн кадагалап арттырар сорулга-биле тургузуп алган төөгүнүң шыгжамыры болур музейинде кижиниң көрүп көрбээни бурунгу тыва эдилелдерден эгелээш Тес-Хемниң сураглыг малчыннары, Чыргаландының ат-сураглыг кижилериниң, школазының хоочун башкыларының, чоргааралы доозукчуларының фото-чуруктары, допчу-намдарын делгеп салган (музей дугайында чүүлдү дараазында номерде номчуур силер).

Тываның гуманитарлыг болгаш тускай социал-экономика шинчилелдер институтунун (ТГТШИ) деткимче-биле эрттирген кожун чергелиг конференцияга 7 сумудан 34 өөреникчи эртем ажылдарын таныштырып келген. Уругларның эртем ажылдарын 3 аңгы секцияга чарган: «Тес-Хем кожунунун ат-сургалыг кижилери, барымдаалар болгаш фактылар», «Тес-Хемниң ыдыктыг черлери», «Тес-Хемниң эртемденнери».

Школачыларның илеткелдерин жюри кежигүннери ТГТШИ-ниң эртемденнери: эртем секретары, филология эртемнериниң кандидады (ф.э.к.) Людмила Мижит, литература секторунун эргелекчизи, ф.э.к. Уран Донгак, аас чогаал секторунун башкарыкчы эртем ажылдакчызы, ф.э.к. Зоя Самдан, дыл секторунун башкарыкчы эртем ажылдакчызы, ф.э.к. Кызыл-Маадыр Симчит олар олурускаш, үнелелди бергеннер.

Уругларның эртем ажылдарында Тес-

Хемниң эртемденнери, чогаалчылары, малчыннары, чурукчулары дээш оон-даа өске ат-сураглыг кижилериниң, ыдыктыг черлериниң дугайында медээлерни, фото-чуруктарны чыып кылган. Оларның аразында «Ю. Л. Аранчин – сумувустун чоргааралы, тыва эртемниң чырыкчызы», «Арзылаң Кудерек», «А.С. Шоюн – чаңгыс чер-чурттуувус», «Аяс Данзырынның ат-алдары, шаңналдары», «Теве-Хаям – чуртум каазы», «Хин-авалар, хин-ачалар» дээш оон-даа өске солун ажылдар бар. Уруглар чүгле тыва дылга эвес, орус дылга

– XX вектиң алдарлыг кижилериниң бирээзи», ийгизинге – Чыргаландыдан 6-гы классчы Алтаир Чыргал «Зоригтоо Баатар» аттыг өгбем Оюн Калзанмай», үшкү черге – Берт-Даг ортумак школазының 9-ку классчызы Хорагай Баазан «Хараалыг-Хемниң бичии топонимнериниң лексико-семантиктиг бөлүктери», 4-кү черге Берт-Дагдан 5-ки классчы Аризеля Седип-оол С. Козлованың «Чодураа» деп шүлүүнүң төөгүзү» деп шинчилел ажылдарын илеткээш, төлөптүг болганнар.

Уругларның улуг кезиниң шилиттинген

• Эртем конференциясы

ЭРТЕМЧЕ БАШТАЙГЫ БАЗЫМ

Кижилер ону сонугаар болгай оолдар дыка дидим туруп келген номчуп турар. Кандыг литератулаан, кандыг кижилер-биле чугаа медээ алганын чугаалаар. Инт белем медээни алгаш, номчуп ка да эвес болгай.

Киржикчи бүрүзүңге «Конференция» деп сертификаттар лекчилерге болгаш оларның башка өөрүп четтиришкени болгаш бижиктерин тывыскаан.

Чурт-шинчилел ажылы кайырыл? Төрзэн чериниң төөгүзүңде дылыңа улуг сонугалдан эгелдир Аранчинның чүгле төөгү эртемни зыралыңа эвес, а харын Тыва гуманитарлыг эртемнериниң хөгжү эгээртинмес үлүг-хуузу кириген каары артык эвес.

Конференцияның организатору школаның удуртулгазы бедик белеткенгенин база демдеглээ. Бүгү кожундан уругларны чыып конференцияга эрттирп тура уругларның эртемче чүткүлүнү базымнарын оларның чаңгыс чери – тыва эртемниң таваан салган, а Ю.Л. Аранчинның школазынга онзагай. Бо уругларның аразында чер-чурттуу ышкаш ат-сураглыг эртем үнүп кээр дээрзинге чигзиниң Шынап-ла, төрелин билбес

түрээр, төөгүзүн билбес кижилер болгай. Бурунгу чоннар урхнак кымнарыл, ук-дөзүвүс, өгбелери нарыл? Ынчангаш бис, тывалар, бис, ук-дөзүвүс кандыгыл дээрз кайнаар углап бар чыдарывысты эки медереп билген турар ужуру ол билишкени канчаар-даа аа дузаны мындыг эртем-шинчилел ары көргүзөр. Тыва чон бодунун культуразын, дылын, делегейге көрүүшкүнүн болгаш бот-чоргаара пазын, чидирбесин, өгбелериниң төө даянып алгаш, бурунгаар чүткү зыраар хей-аъттыг болгаш сорук болзун дээн изиг күзөл моон илерет

Алдыңай

Владимир ЧАДАМ
фотос

база илеткээни онзагай болган. Оларның хоорай школачыларындан ылгал чок орус дылга илеткелдер кылганын эртемденнер онзалап демдеглээн. Чамдык уруглар тыва национал идик-хептиг ажылдарын таныштырганы дыка чараш, көрүштү. Оларны башкыларының, ада-иезиниң эки белеткээни оон көстүп турар.

Үш аңгы секцияга чарган болгаш уругларның 7 минут илеткелдери үр манатпаан. Жюри кежигүннери оларның ажылдарының эки-багай талаларын, белеткелдерин деңгизгүрлөп тургаш, эң-не дээрлерин илередип үндүргөн.

Эртем-практиктиг конференцияның дипломантыларынга: бирги черге – Чыргаланды ортумак школазының 11-ги классчызы Диана Балданай «Сувандии И.М.

темалары солун болганын, оларның бо ажылдары эртемге-даа, тываның чонунга-даа чаа медээлер, билиглер-дир дээрзин эртемденнер онзагайлап демдеглээн. Уругларның ажылдары чүгле аас кырынга илеткел бооп артпазы-биле оларны чыгаш, улаштыр музейге ол ажылдарны чорударын база «Шын» солун, «Башкы» сеткүүлге илеткелдерниң эң дээрлерин парладырын эртемденнер сүмелээн.

Кандыг-даа ажылга четпестер база турар. Оларны база эртемденнер демдеглээн. Чижээлээрге, шинчилел ажылы кылып тургаш, кандыг литература, кайыын алганын уруглар харыылап шыдавайн турар. О-Шынаа дугайында дыка эки илеткээш, оон географтыг туружун демдеглэвээн. Дагыл чер бе? Хову чер бе?

• Чогаадыкчы кезээ

УЛУГ БЕЛЕК – ИГИЛ!

баштай, оглум 2 хар ажып тургаш, Андрей Алдын-ооловичиниң «Даам дөзү» деп видеокливинде игилге ойнавышаан, ырлап турарын көргөш, сонугаан. Оон соонда бажыңыыста идик кедер омаашты «игил» кылгаш, игилдевишаан артизивишти өттүңүп ырлап эгелээн. Ол үеден эгелээш оглувусту чаптап, игил садып бээр дээн бодал биске төрүттүнгөн. Ынчалза-даа

ону бо үеге дээр боттандырып чадаан бис. Тыва национал оркестриниң концерттеринде тыва национал хөгжүм – игилди билет ойнаашкыны-биле көрүкчүлөр аразындан бир кижиге ойнадыры чаңчыл болган. Бо удаада Аяна Самыяевна биле Андрей Алдын-оолович хөөмей, игил сонугаар оглувуска игил белекке бергени биске канчаар-даа аажок улуг өөрүшкү болду.

Хүндүлүг Аяна Самыяевна, Андрей Алдын-оолович база Тыва национал оркестриниң артистери! Бистиң оглувуска мындыг улуг белекти – игил сөңнээниңер дээш сеткиливисти илередип, чедир мөгөйдивис! Силерге, силер өг-бүлөңерге аас-кежикти, кан дег кадыктыг, чогаадыкчы ажылыңарга ам-улу-улуг чедишкениңерни күзөдүңүс! Хүндүктөл-биле, Данчайын ада-айдың, Азияна ОЮННА
Кызыл хоор

Ноябрь 18-те В. Көк-оол аттыг национал хөгжүм-шии театрынга Тыва национал оркестриниң кол дирижеру, ТР-ниң уран чүүлүнүн алдарлыг ажылдакчызы Аяна Монгуштуң «Тывам дээр аяс турзун» деп чогаадыкчы кезээни болган.

Ол хүн найысылалыыс Кызыл хоорайның дээр аяс, даштын агаарың соогу дыңзы берген-даа болза, бо солун программалыг чараш концерт бүгү көрүкчүлөрнү сагыш-сеткилин чылыдып, хей-адын бедиткен. Концертти ТР-ниң алдарлыг артизи Шон Куирк болгаш театрың аныяк артизи Аржаана Стал-оол кайгамчык солун башкарып эрттиргеннер.

Аяна Самыяевнаның чогааткан чараш ырыларын, аялгаларын Тыва национал оркестр, Тываның улустун, Тываның алдарлыг болгаш аныяк артистери ырлап, ойнап күүсеткеннер. Концерттиң кол маадырының мөгөйикчилери, Тыва Республиканың Чазаа, Дээди Хуралы, ТР-ниң Культура яамызы, кады ажылдап чоруур эш-өөрү, чаңгыс чер-чурттуулары Хүндүлел бижиктерин тыпсып, хей-хөй боодал чечектерни, байыр чедиришкенин сөңнээнер.

Бистиң өг-бүлөвис Тыва национал оркестриниң оон көргүзүлгелерин үргүлчү үспейн көөр улус бис. Концерттер соонда чурукка тырттыржыр чаңчылдыг бис. Бистиң оглувус Тыва национал оркестр болгаш Тываның алдарлыг артизи, Тываның улустун хөөмейжи Андрей Монгушту интернет четкизинде видеоклиптерден сонугаар көөр кижилер. Эң-не

Спорт • спорт • спорт

ХААК ОРУУ ХӨРТҮКТЕЛГЕН

Бо чылын бистиң республиканың девискээринге харның болгаш хөйү-биле чагга-ндан хаак спортунга сонур-дыгларның кышкы сезону моонунда чылдарга бодаарга, чык чартык ай бурунгаар ажы-тган. Аңаа тураскааткан хемчег хен субботада «Тайга» станция-га болган.

Аңаа чемпионнары, хаак спорту-алдарлыг хоочуннары болгаш арынга сонургалдыглар эрткен ада «Тайга» станциязынга чыгып, хөй кижир киржикчилер спорттун сезонунун база хаак спортунун аңаа байырлыг ажыдышкынынга е.

а Таңды, Бии-Хем, Чаа-Хөл ко-орның шилиндек командала-спублика найысылалының дээ-тума өөредилге черлериниң тилери, школачылар, албан-зацияларның, күш-ажылчы иштинге кижигүннери хөйү-биле е.

ылдаа болур черниң хаак оруун станциязының харысалгалыг кылары баштай «Буран» маши-улу харны таптай бастырып, оң соонда хаактар кедип алгаш,

кончук таптыг кылдыр изел, белеткеп алган.

Пятницадан суббота дүнезинде «Тайга» станция-зынга күштүг хат хадааш, кы-лып каан хаак оруктарын дуй хөртүктеп каан. Ынчангаш оң эртенинде хаак оруктары-га маргылдаа эрттирериниң кандыг-даа аргазы чок апарган. Ынчангаш оң организакчы-лары чүгле хаак баазаның ажыдышкынын кылгаш, янзы-бүрү солун хемчеглерни чорут-каннар.

Ол үеде хаак баазаның ажилдакчылары келген чо-га хаак, шанак хөлезилеп алырының база чылыг чем-ниг буфединиң ачы-дузанын көргүскеннер.

Тайга черниң арыг агаарын тынып алыр дээн дыштанык-чылар, оларның эдертип ал-ган ажы-төлү маңган ак харга андаштанып, чуңгулап, чум харны сүзүп чорааш, тайга иштинге кирип турарлар-даа хөй болду.

Мен бодум тайга иштинге кылаштап чорааш, эрткен вектиң ор-

таа үезинден бээр чылдарда «Тайга» станциязынга кандыг-кандыг улуг мар-гылдаалар болуп турганын, Тывага хаак спортунун канчаар сайзырап эгелээниниң дугайында бодадарымга чайгаар-ла алзы бердим...

Тывалар хаакты үе-шагдан тура-ла ажыглап келген. Араттар боттары чум харга кирбес кылдыр таарыштыр кылган, калбак кеш-биле шыпкан хаактарны ус-шевер кижилерге чазаткаш, оң адаан аъттың, аң-меңниң бышкаа, кежи-биле шап ап чорааннар. Ол ышкаш 1930 чылдарның эгезинде араттар хаакты чүгле аңнаарынга звес, а харын аалдар, арбаннар, кожууннар аразынга чорук кылырынга массалык-биле ажыглап турганнар.

Чижээ, 1937-1938 чылдарның кы-жынында ыраккы Тожунун бөлүк хаак-чылары Шой-Сүрүң Кол, Дүүштей Сан-чы-оол, Кыспаяк алышкылар Серинчик Бараанның удуртулгасы-биле Тоора-Хемден үнгөш, тайга-сыннарны ажып, Кызылга четкеш, келген оруу-биле катап хаактап, эл чана бергеннер.

Ол ышкаш Чаа-Хөл кожууннун Кара-Тал чурттуг Кунгаа Түлүш баштаан Улуг-Хемниң Баян-Кол чурттуг Нурсат Ховалыг, Таңдының Дүргенден Санчай Оюн олар 1943 чылдың январь-февраль айларында агитпоход кылып, Кызыл — Туран — Тоора-Хем — Тере-Хөл — Эрзин — Самагалдай — Бай-Хаак — Элегес — Кызыл маршруттуг, чижеглей санаарга, 2 муң ажыг километр черни 1 ай чартык иштинде хаактап эрткеш, февральдың 23-те Кызылга кирип келгеннер.

Ол үеде ССРЭ-ниң аңгы-аңгы хо-райларынга болуп турган хаак мар-гылдааларынга Тываның хаакчылары эки түңнелдерни чедип ап турганнар. Сибирь зоназының чемпионаттарынга Тес-Хемден Федор Тау эки түңнелдерни көргүзүп, 1950 чылда Красноярскиге болган зона маргылдаазының 30, 50 километр хемчээлдеринге дыка хөй ССРЭ-ниң спорт мастерлерин ашкаш, шаңналдыг черге кирген.

Оң командада эштери Алек-сандр Тыртык-Кара, Кунгаа Түлүш, Март-оол Донгак, Дедеш-оол Кыргыс, Эрекчээв Чоксум олар база хаакка маңнаарыга Сибирьниң шыырак дээн спортчуларының санынга чаңгыс звес удаа кирип чорааннар.

Владимир ЧАДАМБА.
Авторнуң тырттырган
чуруктары.

ИЕЛЕР ХҮНҮНГЕ ТУРАСКААТКАН ТЕННИС МАРГЫЛДААЗЫ

«Чаңгыс демниг Россия» партия-зының регионалдыг салбыры Иелер хүнүнге тураскааткан стол теннининге маргылдааны организастан эртти-рер. Бо хемчегни «Быжыг өг-бүлө» төлевилелиниң ажил-чорудулгазында эрттирип турар.

Стол теннининиң федерациязын Тываның Дээди Хуралының Даргазы, «Чаңгыс дем-ниг Россия» партиязының регионалдыг салбырының секретары Каң-оол Даваа удуртуп турар. Оң чугаазы-биле, спорттун бо хевирин республикага сайзырадып, амыдыралдың кадык омур-хевир дээш сур-таалдаары чугула. Маргылдаа улуг-хүнде, ноябрь 27-де, «Сүбедей» спорт комплекзин-ге болур. Киржикчилерниң бүрүткел 9 шақта эгелээр. Негелде езугаар маргылдаага 40 хардан өрү назы-харлыг херээжен кижилер киржир. Маргылдаага киржир дугайында баш бурунгаар чагыгларны «Чаңгыс демниг Рос-сия» партиязының регионалдыг салбырында хүлээп турар. Адреси: Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу, бажың 32, кабинет № 104. Теле-фоннары: 8-(39422)-2-37-07, 8923-260-6002.

МӨГЕЛЕРИВИСТИҢ ЭЭЛЧЕГЛИГ ЧЕДИИШКИННЕРИ

Ноябрь 17-20 хүннеринде чурттуң аңгы-аңгы хоорайларынга болгулаан хостуг хүреш, дзюдо маргылдаа-рынга бистиң мөгелеривист чедиш-кинниг хүрешкен.

Воронеж хоорайга хостуг хүрешке аныяк-тар аразынга Россияның бирги чери дээш маргылдаа болган. Аңаа Тываның мөгелери эки белеткелдин көргүзүп, шаңналдыг чер-лерге төлептиг болганнар. 50 килге Түметей Менге чемпионнаан, Күдер Торуйгу хүлер медальды чаалап алган. 66 килге Байыр Ондар кымга-даа октатпайн, бирги черни бүзүрелди-биле ээлээн.

Башкирияның Салават хоорайга хостуг хүрешке 20 хар чедир уруглар аразынга Иван Ярыгин аттыг фондунун шаңналы дээш IV Бүгү-россия турнири болуп эрткен. Бо улуг маргылдаага Тываның мөгези Солаңгы Донгак 48 килге удурланыкчыларындан артык күштүүн көргүскеш, бирги черни ап, чемпионнаан.

Бедик спортчу көргүзүглерни чедип алган мөгелеривистиң тренерлери Алибек Хомуш-ку, Айдаш Самдан, Меңги Санаа, Виктор Достай, Лориса Ооржак дээрзин онзалап демдеглээри чугула.

Абакан хоорайга дзюдога Россияның Кубогу дээш улуг маргылдаа база болуп эрткен. Россияның дзюдо маргылдааларын-дан деңгелиниң талазы-биле ийиги черни ээлеп турар бо маргылдаага Тываның дзюдо мөгелери — Михаил Алдын-оол (60 килге Москва дээш хүрешкен), Саян Ондар (73 кил-ге Тыва — Красноярск край дээш хүрешкен) чемпионнааш, Россияның Кубогунун эди-лекчилери болуп, чайынналчак тиелелгени чедип алганнар.

Ол ышкаш Кыдаттың Циндау хоорайга болган дзюдога делегей чергелиг улуг мар-гылдаага Саян Хертек 60 килге Москваның спортчу ат-алдарын камгалап хүрешкеш, үшкү шаңналдыг черге төлептиг бооп, хүлер медаль-биле шаңнаткан.

Удаа-дараа улуг тиелелгелерни чедип ап, аарыкчыларын өөртүп турар дзюдо мөгелериниң тренерлери — Вячеслав Мон-гуш, Хеймер-оол Ондар, Олег Сендажы оларга байыр чедирип, мөгелеривисте моон-даа соңгаар бедик спортчу чедишкиннерлиг болурун күзеп каалынар.

Алексей ЧАМБАЛ-ООЛ,
хостуг хүрешке ССРЭ-ниң
спорт мастери.

«ШЫННЫҢ» почтазындан

ЧУРТТУҢ БАЙЛААН КАМНААЛЫҢАР!

Делегейде эң-не улуг девискээрлиг Россия күрүнезинде, Азия динтин төвүндө, бөмбүрзектин онза географтыг туружун ээлзэн, тоолчургу, төөгүлүг чер – Тыва чуртум. Тыва дег чараш черге төрүттүнүп, ооң ээзи болганымга чоргаарланым мен.

Чер кырында тараа, ногаа тарыыр хөвү-шөлдериңиң, кара хөрзүн курлавырының талазы-биле Россия бирги черде. Ооң иштинге Тыва база хамааржыр. Бистиң чонувусту шаандан тура чер ажил-агыйлыг, тараалаң бай чурттуг чон деп санап чораан болгай. Ынчалза-даа сөөлгү үеде чуртувуска эрткен чүс чылда ышкыш хөй тараа тарывастаан бис. Чүгө? Каш аңгы тараа культураларын тарыыр шөлдериңиз эңдерик, ону ажыглавын турарывыстың ужуру чүдөл? Бойдустуң таарымчалыгының аайы-биле ногааның, тарааның эң-не эки дүжүдүн алыр аргавыс бар. Сөөлгү чылдарда чайгы изиг кааңнаашкыннар көвүдзэн, ыңдыг-даа болза амгы үеде кааң үелерни сугат дузасы-биле эрте бээриниң аргавыс бар-дыр. Чоонган бис, өгбелериңиз кылып чораан ажил-агыйын кылып, оон акша-көпеекти үндүрүп, чурттувусту сайзырадылыңар чонум!

Тывада төөгүзү онзагай, ховар дээр ыдыктыг черлерниң бирээзинге ачылыг Авыда-Энерел бурганывыстың дүрзү-хевирин оюп кылган Бурган-Даа хамааржыр. Бурган-Дааның девискээринде чыдар кайгамчык улуг кылымал далайың тывылганы бойдуста хөй өскерлишкыннерни болдурган. Чаа-Хөл шынаалары далай адаанче кирген, мал одарладыр черлер эвээжеп, кожууннуң чайгаар өзер хөй малы-даа чок, дүне эдер матпадактар, хамнаарактар, сыгыргалар үнү үнмөстзэн. Тывада эң чавыс кожууннарның бирээзи болур ыжык, чылыг девискээрлиг Чаа-Хөл кожуунга час дүшпөс апарган. Узун кышты өттүр

доңган дош, чайның башкы айы июнь айга чедир эривейн чыдар. Ооң ужурунда хөлдүң чараш куштары, ховар аң-меңи эвээжеп, аңаа турлаглаваастаан. Бурун шагдан бээр аңы-меңи өзүп-көвүдөп чораан тайга-таңдылары ээн, хостуг тургулаар. Бо бүгү чүүл чылдан-чылче бойдустуң өскерлишкыннеринден, чурттакчы чоннуң ону камнавайн турарындан болуп турар.

Тываның Чазааның Даргазы Шолбан Кара-оол чонну катап база чер ажил-агыйынче хаара тыртып, оларга таарымчалыг деткимчелерни үндүрүп берип турары, келир үениң чаагай амыдыралының үндезиниң-дир. Ылаңгыя аныктарны мал ажылынче мөөңнөп турар янзы-бүрү «Аныяк өг-бүлөгө — кыштаг», «Инек — чөмгөрикчи малым» деп төлөвилелдерни демдеглекседим.

Төрзөн Тывавысты, Россияның бис ышкыш соок агаар-бойдустуг, өске черлери-биле азы даштыкы чурттар-биле деңнеп көөргө мындыг. Эрткен чүс чылдың төнчүзүндө төп телевидениеге Соңгу Американың Арктика чоогунда, Соңгу Гренландияда чурттап турар бир өг-бүлени көргүзүп турган. Олар дош кырында дош бажыңныг. Бичии-бичии доштарны суг-биле хырбалап тургаш, тудуп каан бажыңның ишти 12 градус соок. Ол хирезинде ында бир хар четпезэн чаш уруглуг аныяк өг-бүлө чурттап турар. Далайың моржун адып, балыын тудуп чип амыдырап чоруурлар. Ол ышкыш чөөн чүкте Камчатканың чурттакчылары бедик адагаштар кырында бажыңнарда чурттап турар. Ында кургаг чер чок, шык ортулук, кыжын хары база дошталып каар болгаш, бажыңнарны бедидир тудар ужуру ында.

Үстүндө берген чижектерни алгаш деңнеп көөргө, тыва чон кайы хире байлаак бойдустуг черде чурттап чоруур-дур бис. Тыва чурттуң келир үеде сайзыралы дээр бистиң даргавыс Шолбан

Кара-оол, чаңгыс чер-чурттуувус Сергей Шойгу, ооң дуңмазы Лариса Шойгу чурттуң сайзыралыңа улуг деткимчени берип чорлар.

Бир катап Тывага суг-биле ажылдаар электростанциялар тудар дээр Швейцариядан улус келгенде, Тываның девискээрин вертолеттуг көргүзөргө, чараш-каазын магадап ханмаан дээр. Ылаңгыя Каа-Хем бажында 300 км узун дурттуг тайганы көргөш, ында кижилер чурттап турар бе деп айтыраарга, чок дээр, дыка магадап турганнар. Эрткен чүс чылда Барыын Сибирьни одурту көшкөш, Улуг-Хемни өрү, Кашпал таварты көжүп келген эвээш санныг староверлер (эрги чүдүлгелиг чон) Каа-Хем бажының чараш девискээринге кээп, ону чуртсунуп, турумчуп чурттай бергеш, амдыгаа дээр Тываның төлөпиг чурттакчылары болуп чоруурлар.

Тываның бойдузунга чылгы малды көвүдөдир азыраары дыка таарымчалыг. Аът шаандан тура тыва эр кижиниң бүзүрелдиг эки, даянгыжы чораан болгай. Бо талазы-биле саналымны 2012 чылда «Шын» солунга база үндүргөн мен. Тываның Көдээ ажил-агый яамызы чылгы малдың баш санын өстүрериниң талазы-биле тускай күрүне программазындан тургузарын өөренип көөр болза эки деп бодаар мен.

Бо чоокку чылдарда Би-Хем кожуунда иви ажил-агыйы ажыттыганын дыка эки чүүл деп билдим. Ол кедилг болгаш утка-шынарлыг эгелээшкын болду. Ол ышкыш Тывага сыын, мыйгакты база азырап өстүрер болза эки деп бодаар мен. Ону өстүрер тайга-таңдыларывыс хөй-ле болгай. Чүгле сыын-мыйгак эвес Тываның девискээринде бар, ховартай берген улуг аңнарның кандызын-даа хайгааралга ап, өстүрүп болурунун аргавыс бар.

Байыр-оол ШӨМБҮЛ.
Кызыл хоорай.

ХҮНДҮЛЭЭЧЕ
ЭШТЕРИМ

Бо чылын бистиң республика чыларга хүндүткел чылын де турар болгай. Ынчангаш школа дарымдан эдержип келген эжим ка Борисовна Салчактың өг-бүдугайында бижикиседим.

Вероника Салчак 1992 чылда ни школазын дооскаш, садыгыжы мер чедип алган. Оон 1999 чылда өг-бүчурттааш, бир кыстыг, ийи оолдуг бс өөнүң ээзи Орлан Ким-оолович Мин Хөл кожууннуң Ак-Туруг суурга төрү аңаа ойнап өскөн. 1985 чылда школа, улаштыр Улан-Удэ хоорайга көдээ а институтунун зоотехник мергежилинге алган. Амгы үеде Ак-Туруг суурнуң чаа да ажылдап турар.

Чону — чоорган, хөйү — хөйлең дижи бис. Ак-туругжулар боттарының чаа чурттуунун дугайында хөй-ле эки чүчугаалаар болдулар. Бо өг-бүлениң балгадынга кирерге, кедергей хүндүлээзде кайызының-даа шырайындан хүйравас. Кижиче бээр, дораа чалааш, сүттүг шайын сунуп, хөөрежи лажыр.

Олар Ак-Туруг суурда кожпонуң ксадыын эде кылып септээш, ону күбайырлар эрттирер улуг зал кыларип алган. Боттары кончуг эрес-кежмактаныксакас. Чайгы үеде баарга иштин долдур ногаа-чимизин тарыажаап, суггарган турар улус. Күскү үеэника Борисовна ногаазын ажаап алгаш белеткеп, дузап, чымыштыг-ла турар кандыг-даа үеде эрес-кежээ, шимченрунгаар көрүштүг улус эки амыдырап

Школачы чылдарыңдан амга чеди
Шуут могап, шылап билбес магап
Шапкын хөм-даа, күштүг хат-даа
моондак бол
Шаһыпкын-на эштеримни.

Елена Ч
Чаа-Х

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

АЛДЫН, МӨНГҮН САДЫП АЛЫР МЕН
ӨРТЭЭ ААР 8-923-338-9188
8-902-996-2243
ОГРН 304246417300108

**УАЗ автомашинага
артык кезектерни**

барын садып ап, чогуң чагыдып ап болур. Чагыдар болза, өртээниң 50 хуузун баштай төлөп алыр. Өртээ Новосибирск хоорайны. 20 хууга чедир чиигелделиг.

Магазин «Регион 17», Интернациональная кудумчузу, 115, (2 дугаар каът).

Тел. 8(394-22)-6-60-40, 8-913-358-08-88.

ИП ФАТЕЕВ А.Ю. ОГРНИП 31517190004490

Вавилин ээтпээнде, (Вавилинский затон) Кызылдан 6 километр черде, Таңды-Уула кудумчузунда 8 соток чер садып турар. Документилери бар. Автомашинага орнап болур.
Тел.89234540000.

**Вашу рекламу прочтет
вся Тува на страницах
газеты «ШЫН».**
«ШЫН» — газета,
которая распространяется по всей
территории республики.
Т: 2-18-10.

Бис ырак-узак кожууннарда келгеш, хөй анализтерни хоорайзинге эрткен соонда, республиканың херээженнер эмчизинге кестири неттивис. Маңаа чыткыш, бүгү-ле байдалды эскерип көрдүвүс: эмнел арыг-сили, аъш-чемниң шынарлыгы, чоннуң кадыы дээр эмчиле могап-шылаг чок ажылдап турары карака көскү-дүр. Бисти адкайтка эвилең-ээлдек эмчи Чойгана Саалажыковна Ооржак хү алгаш, үстүкү каътче үндүрүпкен. Эмчилерниң ээлдек сестеринде кижиниң сеткили өөрүй бээр чорду. Аарыг улусту үргүлчү хайгаарал базыышкынын хынап турар. Ийи хонгаш кезишкынни эки эртип алды.

Биске кезишкын кылган эмчилер: Анжелика Кимовна Санча акушер-гинекологтар Урана Седеновна Салчакка, Ольга Допчур Салчакка, Урана Төгүс-ооловна Кууларга, кезишкын сестрал Валерия Кимовна Сатка, Оксана Сарыг-ооловна Монгушка, Са Николаевна Окпан-оолга, Сайлык Кара-ооловна Шагдырга, сестралары Марина Донгураковна Чыдаранга, Алдынай Бызаневна Олтук-оолга, Аяна Михайловна Хумбунга, Урана Адар-оол Монгушка четтиргенивис илеретпишаан, черге чедир мөгөйдивис.

Ажаап, карактап турган санитаркаларывыс Маргарита Иванова Ламажыкка, Има Идам-Сюрюновна Мөчөккө, Урана Долай-оол Монгушка база өөрүп четтирдивис. Оларның ажылынга чедишкын аас-кежикти күзедивис. Амданныг чем-биле чемгерип турган ажылдак Алимаа Багай-ооловна Казырыктың аъш-чеми ам-даа улам амдан болзунам!

Хүндүткел-биле иелер: Г.Д. Мунзук (Мөңгүн-Тайга), М.Д. Кара-оол (Мөңгүн-Тайга), Ч.С. Иргит (Бай-Тайга), Д.М. Монгуш (Барыын-Хемчик).

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ:
Тыва Республиканың
Информатизация болгаш харылзаа
яамызы.

Кол редактор
А.С. ШОЮН

Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүн
адреси: 667000, Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор А. С. Шююн — 2-01-35.
Кол редакторнуң оралакчызы А. М. Саая — 2-17-91.
Секретарь А. А. Эрине — 2-30-69; тел/факс (394-22) 2-30-69.
Бухгалтерия, реклама, чарлал килдизи (Н.Б.-Б. Оюн, А.А. Лагбы) — 2-18-10.
РЕДАКЦИЯНЫҢ КИЛДИСТЕРИ:
Нитиел-политиктиг (редактору Ш.М. Суван, корр. А.Д. Даржаа).
Экономика, үлетпүр болгаш көдээ ажил-агый (редактору Д.С. Монгуш, корр. С.А. Даргын-оол).
Социал айтырыглар (редактору Н.С. Эрпен, корр. А.Н. Соян, Ш.Н. Ховалыг).
Культура, чогаал, медээлер база спорт килдизи (редактору С.Ө. Ооржак, корр. А.Д.-Б. Базыр-оол).
Очулга (редактору Д.И. Чыдым, очулдурукчу А.К. Ооржак).
Фотокорреспондент В.Ф. Чадамба.
Солун чыскаакчылары С.Н. Монгуш, А.К. Ооржак.
Корректорлар А.Ч. Чамзырын, Ч.Н. Мачык.
Нити телефон — 2-30-69.

Расч. счет № 40603810900004000277
Корр. счет № 30101810500000000735
БИК 049304735 ИНН 1701008465
КПП 170101001
ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва»
г. Кызыл.

Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникациялар адырынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албаның Тыва Республика талазы-биле эргелели «Шын» солунну 2012 чылдың декабрь 3-тө бүрткзэн. Херечилелдин дугаары — ПИ № ТУ17-00068.

Солуну «Тываполиграф» ААН-ге парлан (Кызыл, Щетинкин болгаш Краченко, 1). Солунда парлаттыг материалдарын торларын бодалдары редакцияның турун дүшпейн барып болур. Айыттыг саннарды өске-даа фактылары, дыңадылары дээр боттары харылаар.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефон долгаар. Чагыдылга индекс: хуу южиклерге — 11500. Организацияларга — 31730. Солун неделдеда үш катап үнөр. Хөмээли 2 парлар ама. Тираж 4372. Номери парлагже дугаары, график 21.00, хөрөк кырында — 18.00.